

بسمه تعالی

محتوا، انتخاب و سازماندهی آن



بحث اصلی در زمینه محتوای برنامه درسی این است که چه دانش و اطلاعاتی باید در اختیار فراگیران باشد تا بتوانند به فراگیری معلومات جدید مبادرت ورزند.

تعریف محتوا از نظر برخی از صاحب نظران حوزه برنامه ریزی درسی

زایس، محتوا شامل دانش، حقایق، تبیین ها، اصول و تعاریف، مهارت ها و فرآیندها (خواندن، نوشتن، حساب کردن، تفکر منطقی، تصمیم گیری و ایجاد ارتباط) و ارزشها (اعتقاد به خوبی و بدی، صحیح و غلط و نیز زیبا و زشت) است (**زایس**).

لوی، محتوای برنامه درسی به قسمت ها و قطعه های سازمان یافته و منظم یک رشته علمی اطلاق میشود و شامل وقایع و پدیده هایی است که به نحوی با رشته های مختلف علمی ارتباط دارند (**لوی**).

محتوا را میتوان دانش ها، مهارت ها، گرایش ها و ارزشهای توصیف کرد که می باید یاد گرفته شوند (**ملکی**).

منظور از محتوای یک ماده درسی، دانش سازمان یافته و اندوخته شده، اصطلاحات، اطلاعات، واقعیات، قوانین، اصول و مسائل مربوط به همان ماده درسی است (**قورچیان**).

محتوای برنامه درسی باید به مفاهیم، ارزشها و مهارتها به طور همزمان توجه نماید (**تقی پور**).

از طریق محتوا میتوان رفتارهای مورد انتظار را در شاگردان پرورش داده و به این وسیله برای پرورش توانایی های ذهنی و علمی شاگردان ، میتوان ارزشها ، نگرش ها و گرایش ها را تقویت نمود. همچنین محتوا، مسائل روز و میراث فرهنگی جامعه را به دانش آموزان می شناساند (**شعبانی**).

در جمع بندی تعاریف مختلف تعریف زیر و دسته بندی بخش های تشکیل دهنده محتوا متن داده شده زیر مناسب تر خواهد بود.

محتوا، قسمت های سازمان یافته و منظم یک رشته علمی هستند که شامل مفاهیم دانش، مهارت و نیز ارزش ها می باشند که از طریق آنها می توان رفتارهای مورد انتظار را در شاگردان پرورش داد، توانایی های ذهنی و علمی شاگردان را پرورش داد، ارزش ها، نگرش ها و گرایش ها را تقویت نمود و دانش آموزان را با مسائل روز و میراث فرهنگی جامعه آشنا نمود. (تلفیقی از تعاریف زایس، لوی، ملکی، قورچیان، تقی پور، شعبانی).

دانش شامل:

حقایق، تبیین ها، اصول و تعاریف،
اصطلاحات، اطلاعات، واقعیات،
قوانین، نظریه ها و اصول هستند.

مهارت ها (انتظارات آموزشی در قالب اهداف رفتاری هستند که دانش آموزان را به اندیشیدن وادار می نمایند. به عبارت دیگر مهارت های یادگیری راه های اندیشیدن در یادگیری محسوب می شوند).

مهارت هایی مثل مشاهده کردن، طبقه بندی، اندازه گیری، حدس زدن، استنباط کردن، پیش بینی، گردآوری اطلاعات، فرضیه سازی، طراحی آزمایش، نتیجه گیری، برقراری ارتباط جزو مهارت های خرد محسوب می شوند که در موضوعات مختلف درسی برخی از اهمیت زیاد و برخی دیگر در رشته های دیگر بیشتر مورد توجه قرار می گیرند.

حل مساله، تفکر خلاق، تفکر انتقادی نیز جزو مهارت های یادگیری سطح بالا در نظر گرفته می شوند.

ارزشها شامل گرایش ها،
تمایلات، باورها و نگرش ها
هستند. (این نوع محتوا در قالب
اهداف آموزشی در حیطه عاطفی
مورد توجه می باشند).

اصولی برای فرایند ساخت برنامه درسی که میتواند در انتخاب و سازماندهی محتوا نیز مدنظر باشد (مهرمحمدی به نقل از آیزنر):

- ❖ اصل امکان تحقق یک هدف در محتواهای گوناگون، برای مثال شما می توانید در درس های مختلف از محتوایی استفاده نمایید که فراگیران را با یک مهارت خاص مثل پرورش تفکر خلاق یا موضوع و مهارت های دیگر، بیشتر آشنا می کنند.
- ❖ اصل امکان تبلور هدف و محتوای واحد در فرصت های یادگیری گوناگون، برای مثال معلم با نگاه تلفیقی در آموزش، از دانش آموزان بخواهد آیین نگارش را در نوشتن گزارش کار علوم رعایت نمایند.
- ❖ اصل توجه به کارکرد ثانوی به هنگام انتخاب محتوا، برای مثال در آموزش آشنایی با تنوع جانوران معلم فراگیران را با مهارت طبقه بندی نیز آشنا نماید. و یا در درس تاریخ از فراگیران بخواهد مثل تاریخدان موضوع را مورد نقد قرار دهد و در نتیجه آنها را با مهارت تفکر انتقادی آشنا سازد.
- ❖ اصل تبدیل اهداف کلی و غائی به فعالیت ها و فرصت های یادگیری،
- ❖ اصل توجه به تناسب محتوا با تجارب زیسته مخاطب،
- ❖ اصل تلاش در جهت کم رنگ کردن مرز میان موضوعات درسی و رفتن به سمت تلفیق حوزه ها در حد امکان
- ❖ اصل استفاده از قالب های نوآورانه و مآخوذ از علم هنر در آموزش و سنجش یادگیری دانش آموزان.

اصول انتخاب محتوا

بدلیل وسعت بسیار زیادی از مفاهیم، اصول، قوانین و روشها در هر یک از مواد درسی، به دلیل مقتضیات سنی و موقعیت اجتماعی، محدودیتهای تربیتی خاص فراگیران ضرورت دارد بخشی از دانش ها، مفاهیم، مهارت ها و ارزش ها انتخاب و سازماندهی شود.

بنابر این، برخی از اصول مهم انتخاب محتوا عبارتند از:

- **علاقه**

اگر دانش برای زندگی دانش آموز معنادار باشد، می تواند منبع برنامه درسی باشد. یعنی مطالبی هستند که با تجربه زندگی و تجارب آموخته شده قبلی آنها در ارتباط می باشند. این نوع محتوا اغلب مورد علاقه فراگیران خواهد بود.

- **سودمندی**

محتوا و دانشی که مورد نیاز فراگیر می باشد و به درد زندگی و در شغل آینده و فعالیت های بزرگسالی کاربرد دارد فرد را در به دست آوردن آن انگیزش بیشتر را ایجاد می کند.

- **اعتبار**

تغییر سریع دانش موجب منسوخ شدن وقایع و مفاهیم و نظریه ها می شود. بنابراین اعتبار محتوای برنامه درسی به این بستگی دارد که تا چه حد دانش علمی معاصر را منعکس می سازد. بنابر این محتوای علمی بایستی از نظر صاحب نظران آن حوزه دارای اعتبار باشد.

- **اهمیت**

بر اساس نوع الگوی طراحی برنامه درسی (موضوع محور، فراگیر محور و جامعه محور) محتوا مورد توجه قرار می گیرد. کسانی که از طرح های فراگیرمحور حمایت می کنند، می گویند سهمی که محتوا در ایجاد تجربیات معنادار برای فراگیردارد، معیار اهمیت است. افرادی که از طرح های مسئله محور طرفداری می نمایند، طرح مشکلات اجتماعی، سیاسی و اقتصادی ویژه را دلیل اهمیت می دانند.

قابلیت یادگیری

گاهی محتوای انتخاب شده به علت عدم تناسب با ویژگی ها و تجربیات دانش آموز مشکل است و گاهی به علت سازماندهی نامناسب محتوا، یادگیری مؤثر انجام نمی پذیرد. اگر محتوا قابل یادگیری نباشد و یادگیرندگان صرفاً به حفظ کتاب درسی بپردازند، مطالب از ذهن آنان پاک می شود. محتوا باید متناسب با رشد عقلی، تجربیات قبلی و تفاوت های فردی دانش آموزان انتخاب شود.

اصول سازماندهی محتوا

🚩 اصل مداومت یا پیوستگی

فرصت تمرین و پرورش دانش و مهارت در طول سال های تحصیلی به دفعات متعدد تا یادگیری با عمق بیشتری صورت پذیرد؛ مثلاً در آموزش علوم تجربی مقوله مربوط به نیرو را می تواند به دفعات متعدد و درسالهای مختلف تکرار کرد. در این اصل به ارتباط طولی و ارتباط عرضی موضوعات درسی توجه می شود.

🚩 اصل وسعت

برخی از هدف ها علاوه بر اهداف خاصی که مربوط به یک ماده درسی میشود، **ماهیت فراتر از مواد درسی** دارند؛ به این اهداف باید از طریق همه دروس توجه شود. **پرورش تفکر انتقادی** یکی از این نوع هدف ها است که به تنهایی به یک ماده درسی خاصی مربوط نمی شود. محتوا به عنوان وسیله دستیابی به اهداف آموزش و پرورش باید از وسعت از برخوردار باشد و با اهداف اساسی سنخیت داشته باشد.

🚩 اصل تعادل

محتوا باید بتواند تعادلی بین نیازهای فردی و اجتماعی برقرار نماید. اگر این تعادل به وجود نیاید رشد حقیقی، تحقق نمی یابد و ممکن است تعلیم و تربیت فرد را با مشکل مواجه کند.

🚩 اصل توالی یا ترتیت

تجربیات یادگیری تعیین شده با چه نظمی مرتب شود. **توالی منطقی** می تواند به سه حالت **از ساده به پیچیده**، **از عینی به ذهنی و رعایت ساختار دیسپلین ها** سازماندهی شود. توالی به عنوان یک معیار و ملاک، بیانگر این است که **هر تجربه و فعالیتی براساس فعالیت قبلی پیش برود**. ضمن آنکه خود نیز منا و اساس یادگیری های بعدی قرارگیرد.

🚩 وحدت یا یکپارچگی

اصل وحدت اشاره به همبستگی مفاهیم، نگرشها در راستای اهداف معین دارد. هراندازه، وحدت در سازماندهی محتوا بیشتر باشد، به همان اندازه محتوا معنادار خواهد بود

شیوه های سازماندهی محتوا

الف) سازماندهی افقی مفاهیم و مهارت‌های یادگیری در مواد درسی یک پایه تحصیلی

شیوه مبتنی بر رشته های علمی:

رایج ترین شیوه سازماندهی، موضوعات درسی به صورت مجزا و در بخش های مجزای زمانی در یک روز ارائه میشود. از هرگونه فعالیت برای تلفیق پرهیز میشود. برای هر ماده درسی یک کتاب درسی مخصوص، چاپ و عرضه میشود. تدریس معلم و یادگیری دانش آموزان محدود به مطالبی است که در کتاب آمده است. معلمان دروس مختلف با یکدیگر ارتباط آموزشی ندارند. هر معلم در قلمرو کلاس خود فعال است و در کار معلم دیگر دخالت نمی کند.

شیوه موازی سازی رشته ها:

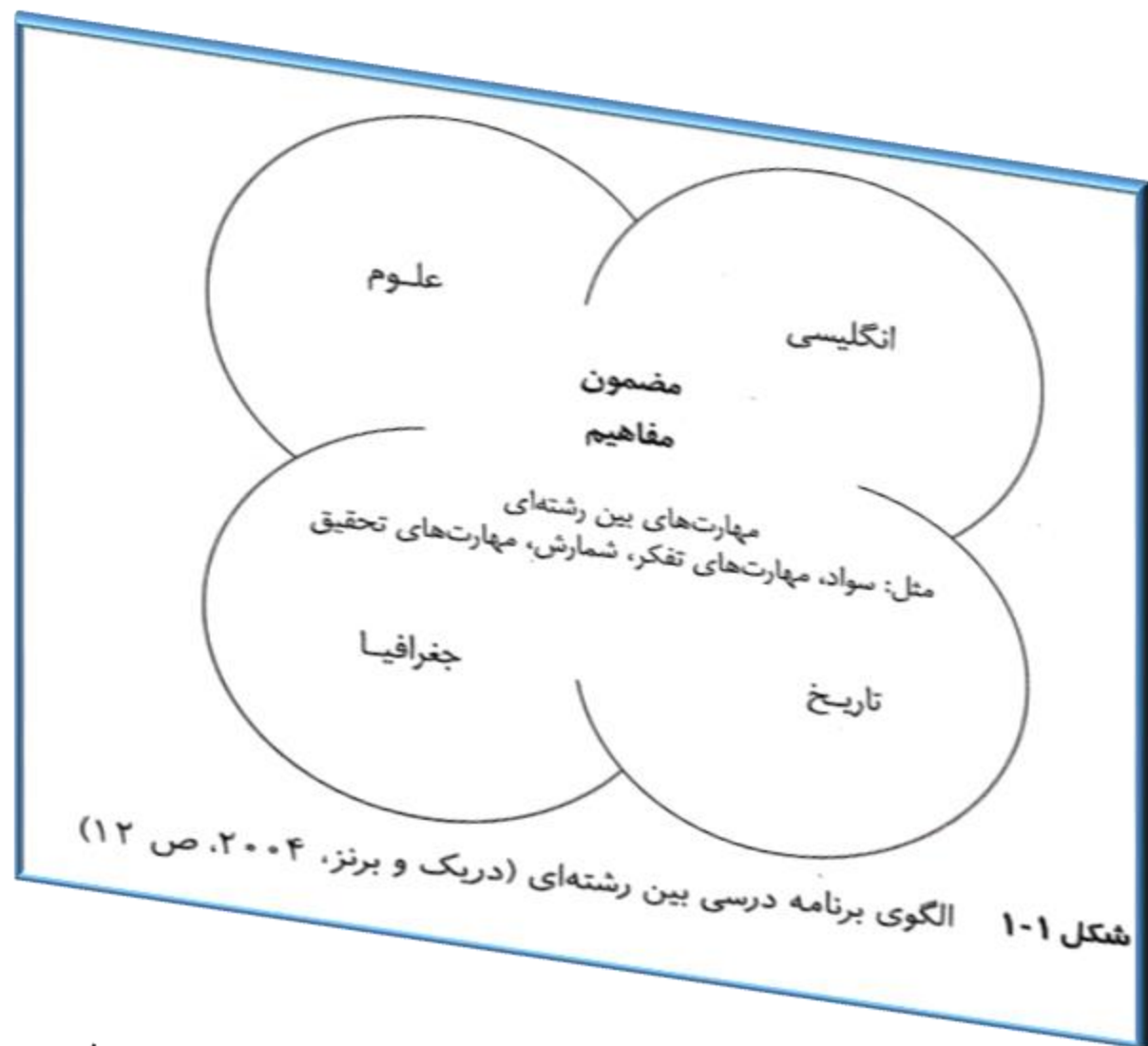
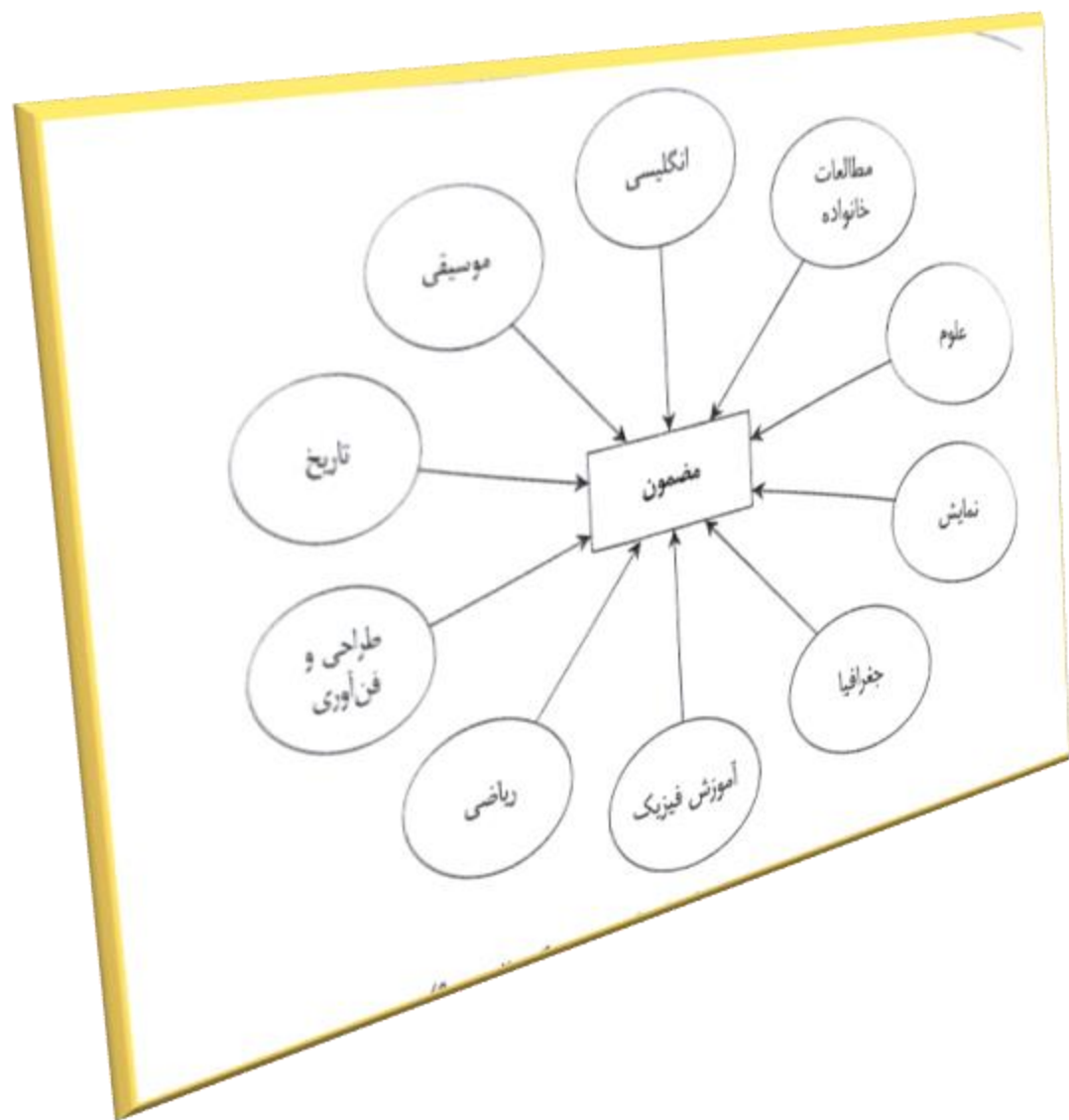
در این شیوه، دو رشته یا چند رشته با یکدیگر هماهنگ و مرتبط میشوند. آنچه در یک رشته یاد گرفته می شود، با یادگیری هماهنگ در رشته دیگر تقویت میگردد. برای مثال وقتی برای حل یک مساله فیزیک باید از قرمول ریاضی استفاده شود، موضوع این قرمول یا قبلا و یا بایستی همزمان و بطور موازی با درس فیزیک تدریس شود. بنابراین، مطالب یک موضوع به طور تقریبا همزمان در دو درس جداگانه تدریس می شود.

شیوه سازماندهی چند رشته ای:

در این شیوه چند عنوان درسی مرتبط با یک عنوان ادغام میشود. برای مثال مطالعات اجتماعی و علوم تجربی. مهمترین امتیاز سازماندهی به شیوه چندرشته ای آن است که یک موضوع یا مسأله را به طور همه جانبه و در کلیت خود ارائه میدهد. در این شیوه همه ویژگی ها و شرایط بررسی می شوند. ویژگی دیگر این است که موضوعات و مسایل مورد مطالعه از واقعیت زندگی گرفته می شوند. برداشتن حد و مرز میان رشته های علمی، جامع اندیشی و قابلیت انتقال یادگیری به موقعیت های جدید از امتیازات دیگر این شیوه است. متاسفانه اغلب در مدارس ما معلمان ما به ارتباط دادن مطالب موضوعات مختلف ادغام شده (مثلا در علوم تجربی که یک معلم آنها را تدریس می کند) توجه کمتری می نمایند و شبیه شیوه شیوه مبتنی بر رشته های علمی عمل می کنند.

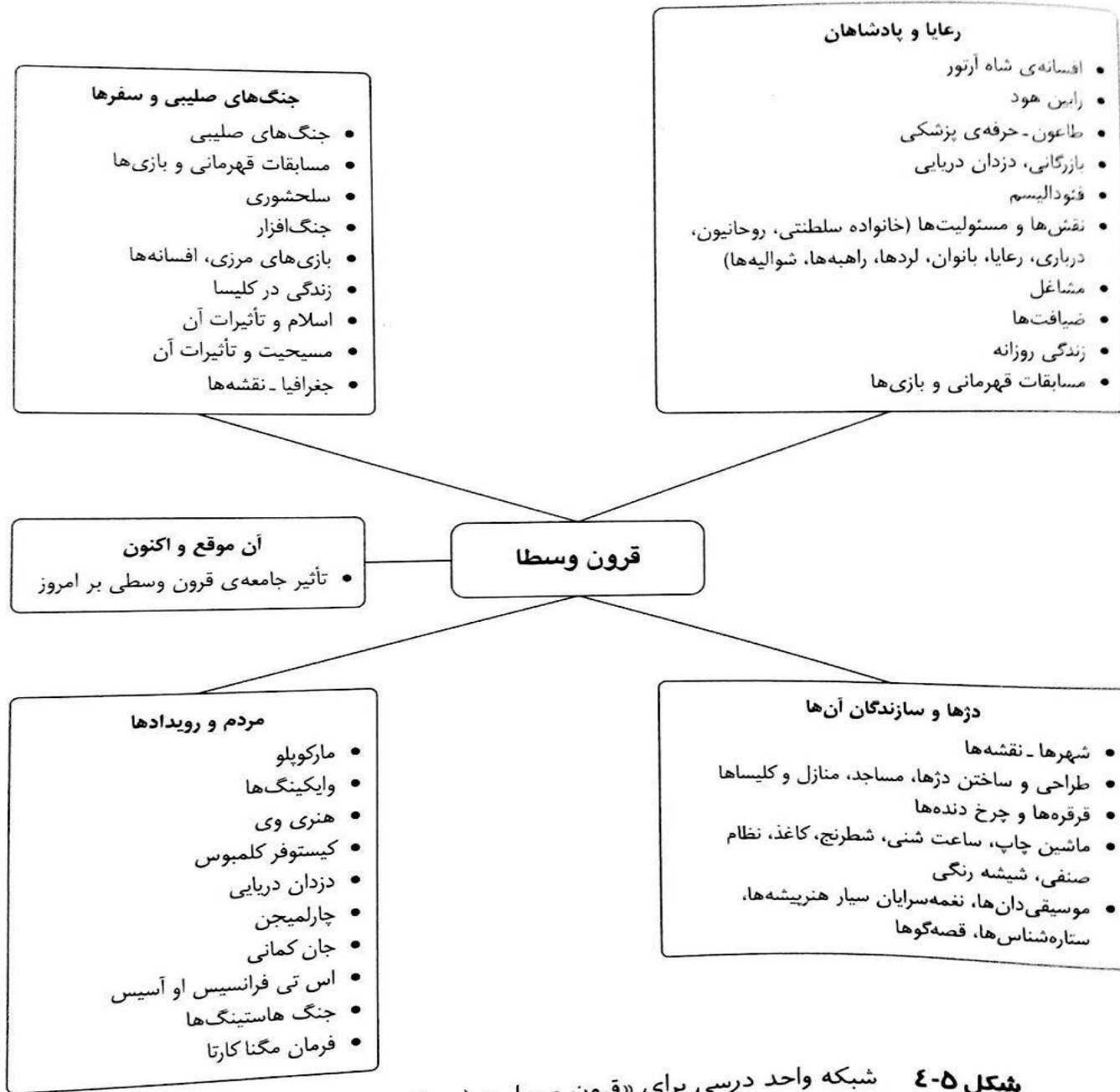
شیوه سازماندهی بین رشته ای:

در این رویکرد، یک مفهوم، مضمون، محتوا، مهارت یا فرایند، محور سازماندهی برنامه درسی قرار می گیرد و از رشته ها و مواد درسی مختلف برای توضیح و تبیین آن بهره برده می شود. در این رویکرد استقلال رشته ها از بین می رود و مرز بندی های رشته ای به طور موقت کنار گذاشته می شود. امتیاز اساسی شیوه بین رشته ای کمک به یاد دادن مفاهیم است بدین معنی که امکان تحلیل مسائل جدید را فراهم میکند، به فراگیران دید وسیعی میدهد، از نگرستن او در یک دایره محدود جلوگیری می کند و از جزء اندیشی اش میکاهد.

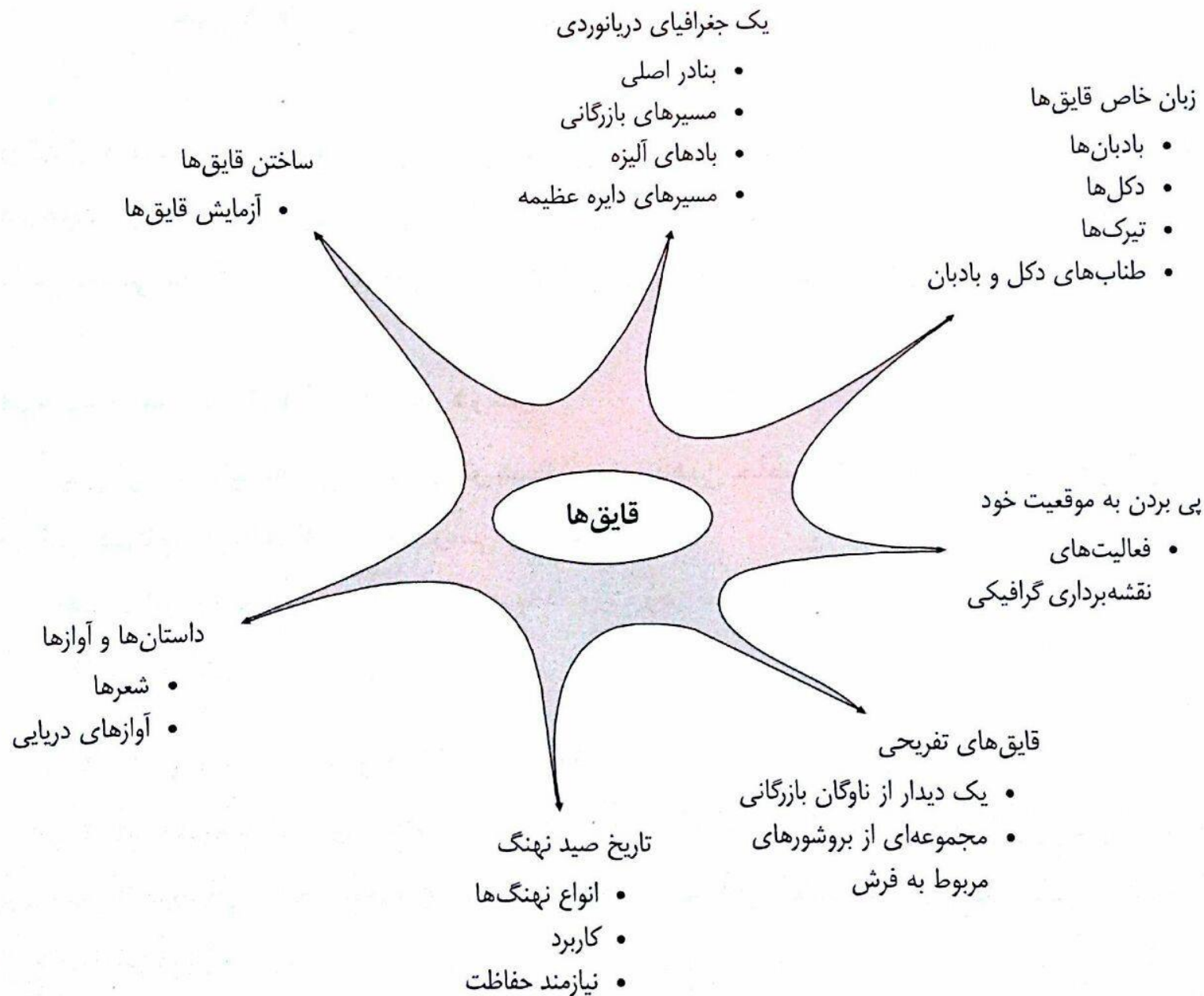


شکل ۱-۱ الگوی برنامه درسی بین رشته‌ای (دریک و برنز، ۲۰۰۴، ص ۱۲)

شکل ۱-۲. رویکرد چند رشته‌ای



شکل ۵-۴ شبکه واحد درسی برای «قرون وسطی» (دریک و برنز، ۲۰۰۴، ص ۸۶)



شکل ۵-۶ سیال‌سازی ذهنی کاربرد یک نمودار شبکه‌ای: قایق‌ها (پست، ۱۹۹۷، ص ۳۹)

شیوه های سازماندهی محتوا

(ب) سازماندهی عمودی مفاهیم و مهارت های یادگیری در یک ماده درسی در سال های مختلف:

❖ شیوه از کل به جزء : در این سازماندهی جامع ترین و کلی ترین مفهوم در رأس و مفاهیم جزئی تر در سطوح پایین تر سلسله مراتب قرار میگیرند.

❖ شیوه از جزء به کل: در این شیوه، ابتدا مفاهیم جزئی تر و به تدریج مفاهیم کلی تر که شمول آنها بیشتر است، آموزش داده می شوند.

❖ شیوه از اطلاعات تا تعمیم (تفکر استقرایی): در این شیوه محتوای از قبل تهیه شده برای آموزش عرضه نمی شود بلکه معلم فعالیت هایی را برای فراگیران تعیین میکند و از آنها میخواهد با انجام فعالیت ها به آگاهی های مورد نظر دست پیدا کنند. چون در آغاز فراگیران در مورد مسأله ای اطلاعات جزئی گردآوری می کنند و با طی مراحل معین به یک اصل یا تعمیم می رسند، نام این شیوه « از اطلاعات تا تعمیم » تعیین شده است.

❖ شیوه توسعه تدریجی مفاهیم: در این شیوه چند مفهوم اساسی تعیین میشود و به تدریج در شرایط و محیط های مختلف طرح می گردند.

تکالیف این بخش از درس

با مراجعه به یکی از کتاب های درسی دوره ابتدایی برای هر کدام از موارد زیر یک مثال معرفی نمایید؟ انتخاب محتوا برای هر تکلیف اختیاری می باشد.

- در محتوای انتخاب شده حقایق، تبیین ها، اصول و تعاریف، اصطلاحات، اطلاعات، واقعیات، قوانین، نظریه ها را مشخص نمایید؟
- در محتوای انتخاب شده کدام مهارت ها مورد توجه می باشند؟
- در محتوای انتخاب شده کدام نوع نگرش ها مورد توجه می باشند؟
- یک محتوایی را معرفی نمایید که در آن به تفکر خلاق توجه شده است؟
- به نظر شما در تالیف کتاب انتخاب شده به اصول انتخاب محتوا توجه شده است؟ نظرات خود را در مورد هر کدام از موارد بیان نمایید.
- برا هر کدام از اصول سازماندهی محتوا یک مثال ارائه نمایید؟
- یک مضمون انتخاب کرده و برای آن مضمون سوال ها و یا مطالبی از رشته های مختلف طرح نمایید؟ به عبارت دیگر از نگاه یک معلم با رویکرد تلفیقی و سازماندهی بین رشته ای محتوا را سازماندهی نمایید. این سوال جزو مواردی است که انتظار می رود حتما به آن پاسخ دهید.